

„A nyelvvél nem tudsz mit csinálni”*

BESZÉLGETÉS A HORVÁT ANTOLÓGIÁ(K)RÓL

KARÁDI ÉVA: Most térjünk rá a horvát antológiára. Sőt, antológiákra, mert közben megjelent Medve Zoltán szerkesztésében egy másik is.

MEDVE ZOLTÁN: Na most, akkor én visszafelé mennék, kapcsolódnék ahhoz, amit mondtál. Először itt a jogdíjakról volt szó: Horvátországban ez úgy megy, hogy személyes kapcsolaton keresztül, megkérdezi az ember, megen-gedi-e. Köszöni szépen, és nagyon örül neki, hogy egyáltalán figyelnek rá.

KARÁDI ÉVA: Mi is ebből éltünk a Lettre-nél, és akkor hagytuk abba egyebek között, amikor el kellett kezdeni fizetni a Suhrkampnak...

MEDVE ZOLTÁN: És semmilyen kifogásuk nem volt. Nem támasztottak akadályt, és nagyon örültek annak, hogy egyáltalán megjelennek Magyarországon, vagy egy bármilyen idegen nyelven. A másik vita, amit kicsit korábban mondtál, a nyelvváltásokról.

Ez az antológia 2017-es... Azt hiszem, ma sem csinálnám másképpen – és aztán majd rátérek arra, hogy miért csináltam úgy, ahogyan. 2017 után elkezdődött például ez a nyelvváltós irodalom. Csak hát az a kérdés, hogy mennyire tartozik a horvát irodalom korpuszához. Ez elsősorban nyilván Németországra vonatkozik. A hagyománynak a nyomán, akik Németországban találják meg a helyüket. Csak fölmerült a kérdés, hogy ez az irodalom mennyire tartozik a német, és mennyiben a horvát irodalom korpuszához. Tehát itt vacillálni kellett volna, mert ahogy megjelenik Németországban például Stanišićnek vagy Alida Bremernek egy könyve, egyre rövidülő időintervallumban, mondjuk maximum egy év múlva megvan horvátul. Tehát ők mind németül írnak. Nyelvváltók voltak, de egy év múlva megvan horvátul. Én szívem szerint most már beleraknék ilyen nyelvváltós, visszafordított, nem fordított...

KARÁDI ÉVA: Van, aki visszafordítja saját magát, vagy fordíttatja?

CSORDÁS GÁBOR: Nem lehet magunkat fordítani. Somlyónak van erről egy esszéje.

*¹ Elhangzott a Szépírók Társasága Tavaszi Fesztiválján („Duna menti irodalom”), 2022. április 22-én a budapest Három Holló Kávéházban.

(A Tiszatáj Könyvek Insula Vicina sorozatában megjelent szlovák antológiáról szóló beszélgetést lapunk 2024. júliusi, a román antológiáról szólót augusztusi számunkban olvashatják. A szerk.)

KARÁDI ÉVA: És ott van Dubravka Ugrešić, aki meg megtartja a nyelvét.

MEDVE ZOLTÁN: Így van.

ORCSIK ROLAND: Azért, merthogy korábban már megvolt, mint szerző. Ezek a szerzők már ott kezdtek írni elsősorban.

MEDVE ZOLTÁN: Hát egy-két kivétellel. Például Nicol Ljubić, a „Bonaca” (kb. „Szélcsend”) írója, már a német kultúrában nevelkedett, senki nem fordítja saját magát. Mindig valaki más fordítja az ő szövegeiket. Azt hiszem, hogy ennek ellenére bevalogathattam volna ilyen szövegeket. Viszont nem történt meg – nem tudom mennyire ismerős az antológia –, mivel amikor ezt az antológiát szerkesztettem, akkor nagyon felfutóban voltak az irodalmi blogok. És megpróbáltam egy olyan keresztmetszetet adni, vagy szerettem volna olyan keresztmetszetet adni, ami a háború utáni nemzedéknek az irányultságát próbálta követni, de olyan értelemben, hogy akik a háború alatt vagy a háború idején már eszméltek, mondjuk 18-20 évesek voltak, tehát tudatában voltak annak, hogy mi történik, tudtak mindenről. Az érdekelt, hogy hogyan tudnak továbblépni. Mert a horvát irodalomban a '90-es évektől volt egy korszak, amikor szinte csak háborús irodalom volt. Kivétel volt például Damir Miloš egy-két könyve, amely nem egyértelműen háborús tematikájú volt.

Drakulićnak van egy könyve, amely szintén nem a háborút tematizálja, meg még néhány szerző műve, de a művek 90 százalékban a háborúról szólnak. Tehát a koncepció az volt, hogy egy ilyen réteg, amely most már közép-nemzedéknek számít, mennyiben tud eltávolodni, vagy mennyiben van még a háborúban, és hogyan látják a továbblépés lehetőségét. Ez lényegében az úgynevezett tranzíciós korszakban, – nagyjából 1991–95-től – illetve az ez után a korszak után jelentkező műveket takarja. 1995-ben Horvátországban már nem volt semmi, akkor már Sarajevó volt csak, de hát a horvátok nyilvánvalóan Sarajevóra is odafigyeltek.

Van egy másik antológiánk, amely a *Tranzit* címet viseli, az egy drámaantológia, és abban pontosan ez a korszak, ennek a pár évnek, az 1991-'92-'93-as éveknek, tehát még a sarajevói háború alatti időszaknak az irodalmi lenyomata található. Ebben az időszakban egyértelműen csak háborús drámák keletkeztek, illetve a háború utáni tranzit-korszak kezdetét feldolgozóknál a vadkapitalizmus, vadszocializmus egymás mellett volt jelen, ebben az időben minden nagyon bizonytalan volt.

Visszatérve a Tiszatáj-antológiára, ebben tehát ez volt az egyik vezérelv, hogy a háború utáni irodalom kapjon benne helyet. A másik a további fordítási lehetőségek fontossága, hogy fölhívjuk a figyelmet ezekre a szerzőkre. A szerzők közül – nem mondom azt, hogy az antológiának a hatására –, de Ivana Bodrožićnak azóta megjelent kötete magyarul. A versek közül nem nagyon: a Tiszatájban egy-két helyen, a Jelenkorban egy-két helyen egy-két vers megjelent, de nem lehet követni, mert szétszóródik a nyomtatott és digitális

lapok között. Az antológia prózaszerzői közül Ušumovićnak jelent meg később egy novelláskötete – itt talán valami hatással volt a választásra az antológia is – Ladányi István fordításában a Forumnál. Aki még itt érdekesnek tűnik, az Ivana Šojat. Vele az a gond – az országon kívül természetesen semmi probléma nincsen vele –, hogy Horvátországban a politikai nézetei okoznak fejtörést. Szlovéniában, Vilenicán ő lett volna egyébként az egyik díjazott néhány évvel ezelőtt.

CSORDÁS GÁBOR: Kristálydíjas, ugye?

MEDVE ZOLTÁN: Igen. Rudaš Jutka, aki a kuratórium tagja, még rám is telefonált, hogy most mi is van ezzel a Šojattal. Merthogy politikailag Horvátországban nem stimmel a dolog. A politika miatt valamennyire kivetették magukból. Tehát van egy úgymond aktuális irányzat, ez a liberális irányzat, és emellett a népi vagy nemzeti irányzat. Az összeférhetetlenség, most mintha megszűnőben lenne... és ebben nagy szerepe van a Matica hrvatskának, mert ők megpróbálnak valamennyire semlegesek lenni...

CSORDÁS GÁBOR: A Maticának ez egy nagyon régi hagyománya. Egyfajta szocialista népfrontosság.

MEDVE ZOLTÁN: Persze. És még egy érdekesség, ami ehhez kapcsolódik. Van egy kétheti irodalmi-kulturális lap, a Vijenac, tehát a „Koszorú”, ami olyan tíz évvel ezelőtt egy kiváló lap volt, és most egyre inkább kezd jobboldalra húzni. Ha valaki a horvát irodalmat meg akarja ismerni, két lapból tájékozódott a Zarezből és a Vijenacból. A Zarez már nagyon régen megszűnt, az volt az ÉS-hez hasonló lap. A Vijenac inkább belterjes lap, amely annak idején viszonylag tág teret adott az irodalom mindenféle irányzatainak, de most már egyre kevésbé olvasható. A Zarez végig megmaradt, ameddig tudott, ezen a bizonyos tág területen. De anyagi problémák miatt megszűnt.

És ismét visszatérve az antológiára, azt még el szerettem volna mondani, hogy egy horizontális, éppen akkor érvényes irodalmi állapotot szerettem volna bemutatni, ezért kerültek bele még háborús novellák, például Jaraknak egy háborús novellája, és azért szerepelnek benne már az akkor még presztízsnak örvendő internetes blogok is. Hát tulajdonképpen lényegében ennyi az, ami a szerkesztés hátterét illeti.

KARÁDI ÉVA: A bevezetőben hangsúlyozta Medve Zoli, hogy van egy ilyen dolgok felé fordulás. És hogy ez a költészetben is megjelenik.

MEDVE ZOLTÁN: Ez jutott még eszembe: Rolanddal nem volt vitánk, csak egy pár levélváltás a címmel kapcsolatban; „A dolgok élete” lett volna a másik cím. Végül mégis az *Észlelési gyakorlatok* maradt – ez egy Sanjin Sorel-versnek a címe –, mert tényleg egy észlelési folyamatról van szó. Hogyan észlelték a dolgokat. Tudom, hogy ez a csillagászattal interferál, de ennyi talán még befér.

ORCSIK ROLAND: Azt mondtam neki, hogy ez az *Észlelési gyakorlatok* nekem inkább tanulmánykötetet idéz fel.

MEDVE ZOLTÁN: De ez direkt, az analógia miatt gondoltam, hogy egy kicsit húzzon arrafelé is. Nem tudom, mennyit dönt el a cím.

CSORDÁS GÁBOR: Nekem volna majd egy kérdésem is, csak előbb ezzel kapcsolatban mondanám, hogy a leginkább pont a horvát anyagon érződik az, hogy az irodalomnak, az irodalomtermelésnek a súlypontja tolódik az egyetemek felé. Ez nagyon erősen akadémikusan befolyásolt irodalom. Jó értelemben. Van rossz értelmű is, de ez viszonylag, azt hiszem, jó értelemben. Ez a Šojat-Kučić nagy felfedezés volt számomra. Ez egy remek író, rendkívül jó író.

Én viszont a regionalizmusra kérdeznék rá, mert a horvátoknál pont helyben vagyunk, ott aztán nagyon erős. Eleve három nyelvük van, és még a fővárosban is...

MEDVE ZOLTÁN: A szigetek...

CSORDÁS GÁBOR: Hát igen, vannak félolasz dalmát változatok – ott tényleg van hibridizáció. A kikötői lingua franca, ez egy nagyon izgalmas jelenség. De, ugye, a legnyilvánvalóbb a boszniai horvátok és a horvátországi horvátok esete. Nagyon sokan átköltöztek Zágrábba, mégis van egy eléggé kitapintható vagy érezhető boszniai ága ennek a mai horvát irodalomnak. Ez hogy szerepel az antológiában, mik a súlyarányok? Vagy ott van a kajkavica. Inkább afféle „Heimatliteratur” nyelve a kajkavica most már, ez a nyugati nyelvjárás. De ezeknek mi az arányuk?

MEDVE ZOLTÁN: Ezt abszolút nem néztem, hogy boszniai vagy nem boszniai – ők (Miljenko Jergović, Julijana Matanović, Miroslav Mićanović) mind Boszniában születtek az ismertebb nevek közül. Náluk érződik is, Matanovićnál elsősorban a reáliáknál, hogy nem a jelen pillanatban érvényes irodalmi nyelvet használják. Leginkább Mićanović ír az akadémiai irodalmi nyelven, de például Matanović a reáliákat mindig meghagyja boszniai nyelvhasználatban.

CSORDÁS GÁBOR: Jergović nyelvében nagyon erősen benne van a boszniai regionalizmus.

MEDVE ZOLTÁN: Igen. Miljenko Jergovićnak van egy novelláskötete, amit nem is lehet szerintem lefordítani.

CSORDÁS GÁBOR: Az *Inšallah madona, inšallah*. Zseniális könyv, nagyon nagy baj, hogy nem lehet megcsinálni.

MEDVE ZOLTÁN: Igen, de ha azt lefordítaná valaki, olyan lenne, mint Ivo Andrićnak a *Híd a Drinán*-ja.

ORCSIK ROLAND: Pedig ezek le vannak fordítva, és teli vannak regionalizmussal.

CSORDÁS GÁBOR: És teli vannak lábjegyzettel... az borzasztó. Ezt nem úgy kell megcsinálni.

ORCSIK ROLAND: És mégis működik.

CSORDÁS GÁBOR: Na jó, pont a *Drina* a legkevésbé regionális nyelvű, és ott nincs is annyi lábjegyzet. A *Godpođica* és a *Prokleta avlija* magyarul, az egy agyrém, ami ott folyik.

MEDVE ZOLTÁN: Jergovićnak szerintem az egyik legjobb könyve ez a *Diófa házikó*. Emlékszem, hogy ott állt sokáig a polcodon, fordításra várva...

CSORDÁS GÁBOR: Most van egy új könyve, ami az első könyvének, a *Szarajevói Marlborónak* az újraírása, most olvasom. Nagyon érdekes.

MEDVE ZOLTÁN: Az most jelent meg... Nem olvastam még, csak most néztem bele. Folytatja, illetve átírja vagy újraírja a *Szarajevói Marlborót*... illetve hogy milyen viszonya van az akkori *Szarajevói Marlboróval*.

KIRÁLY EDIT: Kicsit kinyitnám, mert borzasztó érdekes, ahogyan beszélgettek, tényleg, csak nem ismerjük. Fantasztikusan izgalmas, hogy egy nálunk lényegesen kisebb országnak ennyiféle regionális nyelve van, azt az ember így hallgatja. Az érdekelne, hogy ha jól látom, az az alcím, hogy „versek és kispróza”. Ez a műfaji megjelölés. Azt akartam megkérdezni, ez talán így a többieknek is szól, hogy nektek mi a véleményetek arról, hogy az ember részleteket fordít-e. Hogy ez egy szempont, fontos szempont-e, hogy egész dolgokat vagy hogy részleteket fordítanak? És hol éreztétek, hogy ez valóban egy nagy kérdés volt-e.

MEDVE ZOLTÁN: Elnézést, hogy magamhoz vettem a szót. Nagyon rövid lesznek. Én nem szeretem a részleteket. Jobban szeretem, ha teljes a szöveg. Ne részlet legyen. Fontos szempont volt, hogy nem akartam semmiféleképpen se regényrészletet, se novellarészletet, hanem kerek, egész szövegeket.

DECZKI SAROLTA: Általában alátámasztom a véleményedet. Én sem szeretek regényrészletet olvasni, ugyanakkor az antológiában a 10-15 oldalnyi regényrészletek mégis meggyőztek arról, hogy van ennek értelme, pláne, ha egy ilyen bemutató antológia.

MEDVE ZOLTÁN: Igen, csak ellenszenvvel viseltetek a regényrészletekkel szemben. Nehéz is visszaadni. Ebben viszont van – ez a második ilyen antológia –, van regényrészlet, mert az volt a pályázati kiírás alapján az elképzelés, hogy a Duna és Dráva menti irodalom, tulajdonképpen Vukovártól Đakovóig terjedő rész irodalma szerepeljen csak benne. Horvátországnak, ami eleve nem nagy, egynegyede. Nyilvánvalóan persze szerepelnek benne zág-rábi szerzők, akik írtak ezekről a területekről, de többségében helyi szerzők olvashatók. És ez megint visszavezethető a regionalizmusra. Nagyon erős a regionalizmus, és könnyen lehetett is ilyen szövegeket találni. Ami új, azok között van regényrészlet, például Šojatnak az *Unterstadt* című könyvéből,

amit egyébként javasolnék lefordítani. Éppen most beszéltem vele, és nem tudom, azt hiszem a lengyel az ötödik vagy hatodik nyelv, amire lefordítják. Ebből van, az első pár oldalból egy rövid részlet, egy viszonylag kompakt szöveg.

KARÁDI ÉVA: Szeretném kérdezni, hogy túl azon, hogy a horvát irodalom és azon belül nyelvjárások, mi a viszony a többi exjugoszláv irodalomhoz –, hiszen azt akarjuk majd nézni, hogy itt a dunai térség irodalmi között mennyire van átjárás, kölcsönhatás, egymásra reagálás.

MEDVE ZOLTÁN: Én a háború után kerültem oda. Onnantól kezdve figyelem. Akkor elzárkózás volt. Bosznia még rendben volt. A szlovén irodalmat fordították. A szerb irodalmat kezdetekben fordították...

CSORDÁS GÁBOR: Szintén fordították!

KIRÁLY EDIT: Ami egy vicc...

MEDVE ZOLTÁN: Ami teljesen abszurd, és most úgy tíz éve egy Velimir Visoković nevű fickó válogatásokat készít az exjugoszláv területek irodalmából. Ebben a sorozatban mindenki a saját nyelvén jelenik meg – a szlovéneken kívül, a szlovén és a horvát között elég nagy a különbség. A szlovének megértik a horvátokat, de a horvátok a szlovéneket már kevésbé.

CSORDÁS GÁBOR: Kivéve a kajkavicát beszélőket. A nyugatiak megértik.

KIRÁLY EDIT: Ehhez csak egy lábjegyzet. A Duna-antológiának a szerb változatában a kiadó végignézte, hogy mi az, ami megvan horvátul vagy szerbül már. Ha jól tudom, a Doderer horvátul került bele, merthogy azt úgyis mindenki érti. De ha jól tudom, ezek sokszor ilyen kiadói politikák is. Tehát ez egy választás kérdése is. – Doderer egy osztrák szerző, akit horvátra fordítottak le, mert hogy sok köze volt *A slunji vízesés*nek. Az ott van.

MEDVE ZOLTÁN: Nincs meg horvátul...

KIRÁLY EDIT: Nincs meg?

MEDVE ZOLTÁN: Nincs. Végignéztem mindent, és épp *A slunji vízesés* nincs sehol.

KIRÁLY EDIT: Én úgy tudom, hogy ezt horvátul rakták bele.²

MEDVE ZOLTÁN: Ez elég furcsa. Végignéztem mindent Zágrábtól a legkisebb faluig, hátha valahol fellelhető... De nincsen meg horvátul.

KIRÁLY EDIT: Akkor lehet, hogy valamelyik más...?

CSORDÁS GÁBOR: Viszont az könnyen lehetséges, hogy szerbül van meg. Meglepő módon.

MEDVE ZOLTÁN: Az elképzelhető.

² Heimito von Doderer *Die Wasserfälle von Slunj* című regényének horvát fordítása 2012-ben jelent meg Zágrábban.

CSORDÁS GÁBOR: Sokkal könnyebben lehetséges. A szerbek elképesztő mennyiségű irodalmat fordítanak le.

KARÁDI ÉVA: Gábor, te ismered a háború előtti horvát irodalmat is. Szerinted mennyire van átjárás a délszláv irodalmak között. Vagy volt?

CSORDÁS GÁBOR: Szerintem a szerbek még elég sokáig fogják fizetni a büntetőpénzt azért a háborúért, amit ott kirobbantottak. A szerb irodalomnak alig van recepciója. És ami van, az meg a horvátok szemében gyanús. Még mindig így van, sajnos.

MEDVE ZOLTÁN: Velikić van horvátul, illetve horvát megjelentetésben, és Čosićnak is elég sok könyve megjelent horvátul.

CSORDÁS GÁBOR: Čosić Horvátországban élt. Félig-meddig horvát írónak, meg a Kovač is, őt elfogadják horvát írónak. Čosić aztán ugye Németországban halt meg. Velikić pedig egy furcsa figura: ő eleve a német recepcióra játszott rá. Olyanokat is ír. Szerintem nem egy komoly író, de ezt ne mondjátok vissza neki. És ő ezen az alapon, ilyen internacionális alapon került be Horvátországba.

Azt akartam közben mondani a kiadói politikákról, ezzel most kicsit elveszem Rolandnak a kenyerét, hogy ott aztán van kiadáspolitika, ott nyelvpolitika is van, ott betűpolitika is van. Ha egy kiadó eldönti, hogy ő csak cirill betűkkel ad ki, akkor ott nincs mese. És akkor mindjárt látszik, hogy ez egy nagyon határozott politikai állásfoglalás. A Hamović kiadója például.

ORCSIK ROLAND: Összevissza van ez is...

CSORDÁS GÁBOR: Van, ahol összevissza van, van, ahol nem. A Zivlak csak cirill betűkkel ad ki.

ORCSIK ROLAND: Van olyan belgrádi kiadó... Kitalálom, hogy így, aztán a következő pillanatban már nem így van.

CSORDÁS GÁBOR: Nem tudsz olyan Klio könyvet mondani, ami nem cirill betűs. Az, hogy rengeteg szerb kiadó használ latin betűt, az egy más kérdés. De vannak olyan kiadók, amik azt mondják, hogy én viszont csak cirillel vagy csak latinnal. Ez egy világos politikai álláspont.

ORCSIK ROLAND: A szerbek nem németek, bocsánat, nem következetesek.

CSORDÁS GÁBOR: Roland, mondj egy könyvet a Zivlak kiadójától, aminek most Bratstvo i... nem tudom mi a neve.

ORCSIK ROLAND: Az is összevissza csinálja. Attól függ, ki van hatalmon a városban... tehát igazából...

CSORDÁS GÁBOR: Ez akkor újdonság nekem. Ez már eltolódik pragmatikus irányba.

ORCSIK ROLAND: Zivlak nacionalista, ha arról van szó, akkor meg úgy nyilatkozik, mintha kozmopolita Yoda mester lenne.

CSORDÁS GÁBOR: Ez biztató.

ORCSIK ROLAND: Svetislav Basara nyilatkozta egyszer igen kritikusan a szerb társadalomról, hogy mindig azt szolgálja, aki hatalmon van. És ez a vaspolitika.

KIRÁLY EDIT: Csak egy kicsi élmény, együtt voltunk Wilhelmmel meg Annával meg Karádi Évával Újvidéken. Ott ültünk a Nojzac – mi Neusatzként emlegettük, de Futura Publikacija a nevük – egy fantasztikus kiadó. Te ajánlottad őket, Roland, tényleg egészen szuperek. Ők latin betűvel adnak ki. Ott szembesültem ezzel a két kóddal, amik az életben is jelen vannak. És azt mondták, hogy ők használnak hébe-hóba cirill betűt idegen szavakra. Tehát kvázi elidegenítő elemként. Ők is tudják működtetni, persze nem ebben a nacionalista keretben, hanem egészen másképp... Végül is fantasztikus.

ORCSIK ROLAND: Szerintem is egyébként marha jó, hogy egy – ha azt nézzük, gazdaság, eklektika, hibrid, sokfajta – tulajdonképpen nagyon jó, hogy a szerbek megőrizték a cirill betűt. A rossz az, hogy a betűhöz csatoltak egy ilyen nacionalista programot. Egyébként azt gondolom, hogy ez nagyon jó. Sőt, az embernek az agya is frissebben működik, ha kétfajta betűt olvas. Szuper. Az viszont pokoli, hogy ehhez politikát kötnek. Egyébként esztétikus is. A cirill betű szép. Egy kicsit kocka, de...

CSORDÁS GÁBOR: Nehezebb kicsit olvasni. Kevesebbnek örülsz. Jel van a betűkön. Akkor is, hogyha megszokta az ember.

DECZKI SAROLTA: A Zolinak volt egy ilyen félmondata talán, hogy német közvetítéssel érkezik meg a szerb irodalom Horvátországba.

MEDVE ZOLTÁN: Nem mind, de nagyon sok minden.

DECZKI SAROLTA: Ezt a Marko Čudić is mesélte, hogy amikor a németeknél már befutott egy Krasznahorkai, akkor kezdenek el a szerbek is érdeklődni. Tehát mindig van egy ilyen cikkcakk.

MEDVE ZOLTÁN: Nem mindig, de nagyon sokszor van ilyen cikkcakk. Fraktura – ők nagyon figyelnek a német recepcióra.

CSORDÁS GÁBOR: A Serdarevićek... egy kitűnő kiadó...

MEDVE ZOLTÁN: Ők nagyon figyelnek a német recepcióra. Ahogy Németországban ez befut, ...

CSORDÁS GÁBOR: Én szeretnék még egyet kérdezni tőled. A 90-es évek elején volt egy olyan biztató fejlemény a horvát irodalomban, hogy elkezdtek emigrációban élő szerzők visszajönni. És azok egy nagyon normális és jó európai szemléletet és nézőpontot képviseltek. Például Boris Maruna, aki egy nagyon nagy költő szerintem. Csak egyszerűen nem látszik sehol. Ennek nem lett folytatása ezek szerint? Maruna meghalt. Slussz? Spongyát rá?

MEDVE ZOLTÁN: Nem lett.

CSORDÁS GÁBOR: Kicsit olyan volt, mint a Miłosz. Egy helyen is tanítottak egy időben, Kaliforniában. Nagyon izgalmas költő.

MEDVE ZOLTÁN: Maruna van számunkra. De nincsen folytatása. Fordítják nyilvánvalóan az emigráns, még az argentin emigráns költőket is, de...

CSORDÁS GÁBOR: Az usztrasákat, igen...

MEDVE ZOLTÁN: Igen.

KARÁDI ÉVA: És, Gábor, neked van még ehhez a horvát irodalom és a jugoszláv irodalomhoz való viszony kérdéséhez és a fordítás nehézségeihez hoztátenivalód? Neked is kellett olyan Jergović-könyvet fordítani, amiben többféle ilyen jellegű helyi nyelvi kihívás volt. Mondjál erről még valamit, és aztán rátérünk a szerb kötetre.

CSORDÁS GÁBOR: Én csak egyet, mert Jergovićnál nagyon... Melyik is volt az a regénye, ahol ezt először észrevettem? Jergović például fantasztikusan használta a nyelvi regisztereket. Amikor az 50-es években egy házkutatást tartanak, akkor a rendőrök crnagorácok, és a szövegből kiderül, hogy ezek crnagoraiak. Ugye a legdurvább vagy legbrutálisabb *szoldateszka* crnagoraiakból állt, *cérnákból*, ahogy a vajdasági magyarok mondják. És egy csomó ilyen van: ha valaki megszólal, akkor a szövegen látszik, hogy honnan jött. Ennek volt szerepe, nagyon jól működtette Jergović. Most már kevésbé van meg ez. A későbbi könyveiben – pont ebben a *Diófa házikóban* – már nem nagyon érezni, pedig az nagyon hosszú időszakot fed. Az egész század benne van. Nem jut eszembe, melyik volt az a regény. Mindegy. Van egy ilyen játék. Nem tudom, hogy még létezik-e. Tudnak-e ezekkel a nyelvi változatokkal...

MEDVE ZOLTÁN: Egyre kevésbé. Sajnos, a kroatizáció meglehetősen erősen rányomta a bélyegét, megtette a hatását. Ellenáll a nyelv. A nyelvet nem lehet kényszeríteni.

CSORDÁS GÁBOR: Erről jut eszembe, hogy fordítottam Nedjelko Fabrio adriai trilógiáját. Az első kötetet lefordítottam a 80-as évek végén. A második kötetet majdnem 10 évvel később, a *Bereniké fürtje* címűt, és bizony megizzadtam, mert olyan nyelvtani szerkezetek bukkantak fel, amik azelőtt nem voltak benne a szerb-horvát irodalmi nyelvben. Mert átvették a kajkavica nevű nyugati nyelvjárásukból, ami a romantikának és a korai realizmusnak a nyelve volt – ez is egy külön história, talán majd kitérek rá. Átvettek olyan szintaxisokat, kötőszavakat, mellékmondat-szerkezeteket, amilyenekkel soha nem találkoztam. És akkor gondolkozhattam rajta, hogy a *kako* itt most akkor azt jelenti, hogy „hogyan”, vagy azt jelenti, hogy „hogyan”. Elég nehéz volt beleszokni abba, hogy tulajdonképpen egy másik nyelvet csináltak. Átvették a kajkavica szintaxisát. Másrészt pedig egy csomó szót is átvettek vagy kitiltottak. A szerbekkel közös szavakat módszeresen kiirtották, és a nyugati változatokat kezdték el használni. Ott kevesebb probléma volt, mert azzal az ember korábban is találkozott: de a nyelvtan, a szintaxis az valami agygrém volt.

Egyébként pedig az egész horvát irodalom nyelve úgy néz ki, hogy a reneszánsz: az a tengerpart. És az ottani *ča* nyelvjárásban íródott. Még a korai barokk is. Utána jött ugye a klasszicizmus, a romantika és a korai realizmus. Ez a nyugati területeken, Zágrábban, az akkor a legfejlettebb területeken kezdődött meg. És ezt a *kaj* nyelvjárásban írták. Na, most a *ča* és a *kaj* nyelvjárás beszélői egymást nem értik meg. Ha valaki a horvát irodalomtörténetet tanulmányozza, akkor máris két különböző nyelvet kell értenie. Na most, akkor jött az illírismus. A pánszlávizmus helyi megfelelője, amikor a magyarokkal és a törökökkel szemben a szerb-horvát azonosságot forszírozták. Ekkor meg a keleti nyelvjárás lett az irodalmi nyelv: vagyis a *štokavština*. Ebből aztán egy ilyen katyvasz lett.

ORCSIK ROLAND: Állandóan ezen veszekednek.

CSORDÁS GÁBOR: Tulajdonképpen három nyelvet kell ismerned, hogyha régi szövegeket akarsz olvasni.

MEDVE ZOLTÁN: Szép lassan, de kezdik elfogadni a többi nyelvjárást is, egyrészt. Másrészt meg nincsenek annyira a szerbizmusok ellen. Hozzák vissza szép lassan. A nyelvvel nem tudsz mit csinálni. Az egyik legjobb példa ugye a hónapok nevei, azokat nyilvánvalóan megváltoztatták... és évszakokhoz kötött, mint például az ukránoknál. Ezt úgy kerülük meg, hogy első hónap, második hónap, harmadik hónap... tehát nem használják.

CSORDÁS GÁBOR: Azt a szerbektől veszik át egyébként. A szerbek számozzák a hónapokat érdekes módon.

MEDVE ZOLTÁN: Élő nyelvben sem használják azt, hogy január, február...

CSORDÁS GÁBOR: A lengyeleknek is van saját nevük a hónapokra. Cseheknek is. Ez ugye, ennek a pánszláv felbuzdulásnak volt az eredménye, hogy elővették vagy kreálták ezeket a neveket. Az ukrán majdnem ugyanolyan, mint a lengyel. Azt meg lehet érteni.

KIRÁLY EDIT: Megint kérdezhetek, oldalról? Ha az ember ezt végighallgatja, és ismeri, az ízeit is ismeri, akkor ez ad valami plusz belátást arra vonatkozóan, hogy a magyar irodalmi nyelv mennyire kreálmány? Mert az derül ki ebből a történetből, hogy ezek művi dolgok. Bizonyos ideológiai alapon írástudó rétegek vagy csoportok létrehoznak egy nyelvet, és hozzá megszületnek a megfelelő alkotások is. Ezt lehet használni a magyar irodalomnál, ezt a tudást?

KARÁDI ÉVA: Legalábbis a nyelvújítás...

CSORDÁS GÁBOR: Ez Kazinczy és a nyelvmérnökség problémája. Az Übersetzerfonds honlapján olvasható egy hosszabb dolgozatom arról, hogyan alakította a fordítók mérnöki munkája a magyar nyelvet. Minden nyelv mester-séges kreálmány. Bizonyos szinten.

KIRÁLY EDIT: ...az irodalmi nyelv, legalábbis.

CSORDÁS GÁBOR: ...De az visszamegy a beszélt nyelvre. Mindig visszamegy. A francia nyelv is. Egy Cerquiglini nevű francia nyelvtörténésznek van egy nagy tanulmánya a francia nyelv keletkezéséről. A francia nyelvet Nagy Károly unokái idejében a kancellária hozta létre annak érdekében, hogy közösen el tudják mondani a strasbourgi esküt, amiben Német Lajos meg Kopasz Károly megállapodnak egymással, hogyan osztják fel Nagy Károly birodalmát, miután hosszan harcoltak egymással. Ez az első írásos nyoma a francia nyelvnek, az egységes francia nyelvnek. Azelőtt nem volt francia nyelv, és nem igaz, hogy a helyi tájszólásból alakult ki, mert semmi köze nincs az akkori picard tájszóláshoz. Egy mesterséges konstrukció. Egy olyan nyelv, amit úgy alakítottak ki, hogy mindegyik nyelvjárás megértse.

KARÁDI ÉVA: Találkoztunk egyszer egy érdekes jelenséggel. A lányom fordított a Lettre számára egy olyan kis esszét, ami szlovén gondolkodás alapján volt angolul, és olyan fajta hibák voltak benne, mint amiket a magyarok is szoktak csinálni. Ebből azt lehetett kikövetkeztetni, hogy az elméleti irodalom nyelve az a németen keresztül formálódott. Germanizmusok voltak az angolban. A nyelvújítás miatt kérdezem ezt: hogy nyilván vannak a helyi nyelvek meg anyanyelvek, mondtuk is, hogy van olyan, hogy az egyetem felé tolódik az irodalom. Hogy mit lehet azon a nyelven elmondani meg megírni: itt visszajön azért a Monarchia is talán a képbe, vagy hogy itt a németnek mennyire volt közvetítő szerepe a teoretikus nyelvre való képesség létrehozásában.

CSORDÁS GÁBOR: A magyar nyelvújításnak három gyökere volt. A deákosok, akik elkezdtek a latin antikvitást fordítani; Kazinczyék, akik a német szentimentális irodalmat fordították; és a testőrírók, akik a francia irodalmat próbálták meg importálni és a francia liberalizmust. Mind a három benne van a nyelvújításban. Fel lehet fedezni. A latin nyelvnek nagyon erős a hatása. Az egységesített és mesterségesen szabályozott magyar nyelvben a latin borzasztó erős, talán a legerősebb szubsztrátum. Utána mindjárt jön a német. És rengeteg francia tükörfordítás van a magyar nyelvben, amikről ma már nem tudjuk, hogy azok. És átvételek, olyan furcsa dolgok, mint a... nem tudom, tudja-e a közönség, hogy a „smafu” szó honnan származik: „Je m'en fous.” „B...k rá.” Ez egy extrém példa, de nyelvnek sok más is van.